DOI: 10.31648/pw.12829

Paweł Pietnoczka
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-2970-2132
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ZMIANY W UKRAIŃSKIM SYSTEMIE PARTYJNYM W KONTEKŚCIE AGRESJI FEDERACJI ROSYJSKIEJ WOBEC UKRAINY

Changes in the Ukrainian party system in the context of the Russian Federation's aggression against Ukraine

Abstract: The commencement of Russia's aggression against Ukraine significantly affected changes in the Ukrainian party system. The previously influential political parties, namely the Party of Regions and the Communist Party of Ukraine, ceased to play any role in it. In addition, the process of outlawing pro-Russian parties was initiated, which accelerated substantially with Russia's launch of a full-scale war in 2022. Among others, the Opposition Platform – For Life, which had the status of a parliamentary party at the time, was banned. At the same time, the aggression of the Russian Federation against Ukraine contributed to the domination of the Ukrainian political scene by pro-Western parties.

Keywords: Ukraine, party system, pro-Russian parties, outlawing, aggression of the Russian Federation

Wstęp

Wydarzenia z przełomu 2013-2014 r. określane mianem Euromajdanu oraz rewolucji godności doprowadziły do powrotu Ukrainy na drogę demokratycznego rozwoju, jak również europejskiej i euroatlantyckiej integracji. Jednocześnie dokonanie prozachodniego i prodemokratycznego wyboru ukraińskiego społeczeństwa spotkało się z agresywną reakcją Rosji, która najpierw dokonała aneksji Krymu i wszczęła konflikt zbrojny w Donbasie, następnie zaś rozpoczęła pełnowymiarową wojnę. W kontekście tych wydarzeń istotne jest określenie zmian zachodzących w systemie partyjnym Ukrainy, ukazanie, które partie zyskały na popularności wśród społeczeństwa, a które ją utraciły. Szczególnie ważne staje się zwrócenie uwagi na partie prorosyjskie, a zwłaszcza w jakim stopniu uległo zmianie ich znaczenie w ukraińskim systemie partyjnym, w którym to na poszczególnych etapach niepodległości zajmowały istotne miejsce. W tym miejscu warto wymienić np. Komunistyczną Partię Ukrainy, zwycięzczynię elekcji parlamentarnych w latach 1994

i 1998, oraz Partię Regionów, cieszącą się największym poparciem w wyborach do Rady Najwyższej Ukrainy w latach 2006, 2007 i 2012.

Tak więc celem badań jest określenie zmian zachodzących w ukraińskim systemie partyjnym w kontekście agresji Federacji Rosyjskiej. Uwaga zostanie zwrócona zarówno na przeobrażenia, które nastąpiły w trakcie wojny hybrydowej prowadzonej przez Rosję przeciwko Ukrainie w latach 2014-2022, jak i na zmiany w okresie po rozpoczęciu pełnowymiarowej wojny 24 lutego 2022 r. Na wstępie pracy badawczej zostały sformułowane następujące pytania badawcze: W jak dużym stopniu rewolucja godności i rosyjska agresja rozpoczęta w 2014 r. wpłynęły na zmiany w systemie partyjnym Ukrainy? Jakie partie zostały objęte procesami delegalizacyjnymi na pierwszym etapie agresji Rosji wobec Ukrainy? Jakich zmian na ukraińskiej scenie politycznej dokonały wybory w 2019 r.? Jakie partie zostały objęte procesem delegalizacji podczas wojny pełnowymiarowej? Jakie są możliwe przeobrażenia w systemie partyjnym Ukrainy w kontekście kolejnych wyborów parlamentarnych? Spośród metod wykorzystanych na drodze do osiągnięcia celu badawczego należy wymienić analizę treści, metodę porównawczą oraz metodę historyczną.

1. Zmiany w systemie partyjnym w kontekście Euromajdanu i rozpoczęcia rosyjskiej agresji

Rewolucja godności, jak również rosyjska agresja wobec Ukrainy miały znaczny wpływ na przeobrażenia w ukraińskim systemie partyjnym. Zwróćmy przy tym uwagę najpierw na zmiany układu sił, które nastąpiły w Radzie Najwyższej Ukrainy (RN). W wyniku elekcji parlamentarnej w 2012 r. proprezydencka, a zarazem prorosyjska Partia Regionów (PR) utworzyła frakcję w RN liczącą 210 deputowanych, podczas gdy w przeddzień wyborów parlamentarnych w 2014 r. w jej skład wchodziło już tylko 77 (Deputats'ki… 2014). Zmniejszeniu się liczby członków frakcji PR, ale także i samej partii, towarzyszył znaczny spadek poparcia społecznego, o czym najlepiej świadczy rezygnacja ugrupowania z uczestnictwa w wyborach parlamentarnych w 2014 r. Opuszczaniu szeregów frakcji towarzyszyło jednocześnie powoływanie grup parlamentarnych, mianowicie Rozwoju Ekonomicznego, Suwerennej Europejskiej Ukrainy oraz Na rzecz Pokoju i Stabilności. Dwie pierwsze wraz z frakcjami partii pozostającymi po wyborach 2012 r. w opozycji, a mianowicie Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia „Ojczyzna", UDAR-u (Ukraińskiego Demokratycznego Sojuszu na rzecz Reform) Witalija Kliczki i Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia „Swoboda", weszły w skład nowej większości parlamentarnej – koalicji „Europejskiego Wyboru", której powstanie zostało ogłoszone 27 lutego 2014 r. (U Verkhovniy… 2014).

Do najistotniejszych zmian, zachodzących w układzie sił w RN w kontekście Euromajdanu i rozpoczęcia przez Rosję agresji wobec Ukrainy, należy również zaliczyć rozwiązanie frakcji Komunistycznej Partii Ukrainy (KPU), do którego doszło 24 lipca 2014 r. Powyższa decyzja wynikała z opuszczenia ław frakcji przez szereg dotychczasowych członków i tym samym uniemożliwienia jej dalszego funkcjonowania (Pietnoczka 2015, 156-157). Zmniejszaniu się liczby członków frakcji towarzyszył duży spadek poparcia społecznego dla ugrupowania, o czym KPU mogła przekonać się podczas elekcji prezydenckiej oraz parlamentarnej w 2014 r. Słabe wyniki wyborcze były zaś podyktowane dyskredytacją ideologii komunistycznej w Ukrainie w związku z separatystyczną i prorosyjską działalnością KPU (Yavir 2016, 187). W ten sposób poza RN znalazła się partia polityczna, która jako jedyna w Ukrainie pokonywała próg wyborczy we wszystkich wcześniejszych elekcjach parlamentarnych (Karmazina 2020, 43).

Należy podkreślić, iż to właśnie wyniki wyborów prezydenckich i parlamentarnych w 2014 r. miały zaświadczyć, w jak dużym stopniu zmieniły się sympatie wyborcze Ukraińców w kontekście Euromajdanu i pierwszych miesięcy rosyjskiej agresji. Jednoznaczną porażką dla kandydatów partii prorosyjskich zakończyła się rywalizacja o najwyższy urząd w państwie. Uczestniczący z poparciem PR Mychajło Dobkin zdobył 3,03% głosów, zaś lider komunistów Petro Symonenko – 1,51% (Rezul'taty… 2014). Niewielkie poparcie zdobyte przez powyższych polityków w kontekście bezwzględności władz wobec demonstrantów, ucieczki Wiktora Janukowycza do Rosji i wreszcie rosyjskiej agresji wobec Ukrainy najlepiej oddały ówczesny stosunek społeczeństwa do reprezentowanych przez nich sił politycznych. Niekwestionowanym zwycięzcą wyborów został Petro Poroszenko, którego należy zaliczyć do „kandydatów Majdanu", a więc polityków podzielających idee rewolucji godności, w tym europejski wybór w polityce zagranicznej. W odróżnieniu od kandydatów partii prorosyjskich P. Poroszenko jednoznacznie wskazywał na agresję Rosję wobec Ukrainy i konieczność przeciwstawienia się jej (Zhyty… 2014). Zauważmy, iż zwyciężył w rywalizacji o najwyższy urząd w państwie już w pierwszej turze, uzyskując 54,70% poparcia (Rezul'taty… 2014). Kolejne trzy miejsca w wyborach także zajęli kandydaci podzielający idee przyświecające Euromajdanowi i wzywający do przeciwstawienia się rosyjskiej agresji, a mianowicie Julia Tymoszenko, Ołeh Laszko oraz Anatolij Hrycenko.

Wyniki wyborów prezydenckich zapowiadały, że do znacznych zmian w systemie partyjnym Ukrainy dojdzie w rezultacie przeprowadzenia przedterminowych wyborów parlamentarnych, które miały odbyć się 26 października 2014 r. Tak też się stało, próg wyborczy pokonało sześć partii, z czego aż pięć stanowiły nowe siły polityczne nieposiadające swoich frakcji w RN VII kadencji. Scenę polityczną zdominowały partie centroprawicowe i zarazem podzielające idee rewolucji godności, mianowicie Koalicja Petra Poroszenki, Front Ludowy, Samopomoc,

Radykalna Partia Ołeha Laszki oraz Ojczyzna. Wymienione siły utworzyły w RN VIII kadencji koalicję frakcji parlamentarnych o wymownej nazwie „Europejska Ukraina". W podpisanej 27 listopada 2014 r. umowie koalicyjnej potwierdzona została chęć realizacji polityki integracji europejskiej, a także integracji euroatlantyckiej Ukrainy. Na wybór dokonany przez „partie Majdanu" na rzecz Zachodu w polityce zagranicznej, jak również na konieczność przeciwdziałania agresji FR, wskazywały głoszone przez nie postulaty podczas kampanii wyborczej, zapisy powyższej umowy oraz zajmowane stanowisko podczas głosowań w RN, aby wymienić poparcie dla projektów ustaw zakładających rezygnację z realizacji polityki pozablokowości, wygaśnięcie umowy o przyjaźni, współpracy i partnerstwie między Ukrainą i Rosją z 1997 r., a także poparcie dla zmian Konstytucji zakładających strategiczny kurs Ukrainy na rzecz przystąpienia do UE i NATO (Pietnoczka 2023, 352).

Wśród sześciu partii, które pokonały próg wyborczy w 2014 r., znalazła się również jedna siła o charakterze prorosyjskim, mianowicie centrowa Koalicja Opozycyjna (OB), kontynuująca tradycje PR i zrzeszająca polityków współpracujących z obozem władzy za prezydentury Janukowycza. W programie wyborczym partia podkreśliła potrzebę zwiększenia pozycji języka rosyjskiego, utrzymania statusu państwa pozablokowego, przeciwdziałania niepożądanym skutkom wynikającym z podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE oraz zapobiegania prześladowaniu politycznemu, do którego dochodziło wedle OB pod przykrywką przeprowadzania lustracji. Warto nadmienić, że partia nie zauważała rosyjskiej agresji, lecz tylko „wewnętrzne spory", których przezwyciężenie oznaczałoby nastanie pokoju (Peredvyborna… 2014). OB zdobyła w wyborach 9,43% głosów, zaś KPU, która nie pokonała progu wyborczego – 3,88% (Vidomosti… 2014). Łącznie więc ugrupowania prorosyjskie uzyskały 13,31% poparcia, a więc znacznie mniej w porównaniu z rezultatem osiągniętym w 2012 r. Wówczas to według oficjalnych wyników miało oddać na nie głosy 43,49% wyborców: PR przypadło 30% głosów, KPU – 13,18%, zaś Ruskiej Koalicji – 0,31% (Pietnoczka 2014, 104). Bezsprzecznie znaczny wpływ na duży spadek poparcia dla formacji o charakterze prorosyjskim miało rozpoczęcie i kontynuowanie agresji przez FR wobec Ukrainy. Dlatego hasłom wychodzącym naprzeciw oczekiwaniom Rosji znacznie trudniej było znaleźć swoich odbiorców.

2. Delegalizacja prorosyjskich partii politycznych na pierwszym etapie agresji Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy

W okresie bezpośrednio poprzedzającym rosyjską agresję w Ukrainie zarejestrowanych było co najmniej kilkanaście partii o charakterze prorosyjskim. Do nich należy odnieść PR i KPU posiadające wówczas status partii parlamentarnych, jak również Postępową Socjalistyczną Partię Ukrainy (PSPU) legitymującą się takim

statusem w przeszłości. Ponadto wśród nich wymieniano Komunistyczną Partię Ukrainy (odnowioną) – KPU(o), Komunistyczną Partię Robotników i Chłopów (KPRS), Ruską Koalicję (RB), Ruską Jedność (RJe), Związek Sił Lewicowych (SLS), Partię Słowiańską (SP), Robotniczą Partię Ukrainy (marksistowsko-leninowską) – RPU (m-l), Partię „Ruś", Ruś Jedyną, Partię „Związek", a także „Ojczyznę" Wiłena Martyrosiana oraz „Ojczyznę" Ihora Markowa (Matola 2013). Zauważmy, że w proporcjonalnym segmencie wyborów w 2012 r. spośród wymienionych partii, poza PR i KPU, wzięła udział jedynie RB.

Agresja FR wobec Ukrainy w 2014 r. spowodowała, że ukraińskie władze podjęły kroki mające na celu zakaz działalności partii, które sprzyjały naruszeniu integralności terytorialnej państwa. Jako pierwsze zostały zdelegalizowane Ruska Jedność oraz Ruska Koalicja funkcjonujące na Krymie (Karmazina 2020, 21). Partie te finansowane przez Rosję miały za zadanie zwiększanie zasięgu i utrzymywanie prorosyjskich nastrojów wśród mieszkańców (Yavir 2016, 186). Dnia 9 kwietnia 2014 r. Ministerstwo Sprawiedliwości Ukrainy (MSU) zwróciło się do Okręgowego Sądu Administracyjnego (OSA) w Kijowie w sprawie zakazu działalności powyższych partii w związku z ich separatystyczną działalnością. Sąd uwzględnił pozwy ministerstwa i zdelegalizował 30 kwietnia RJe, zaś 13 maja RB (Min`yust… 2014a).

Wśród ugrupowań, których niezgodną z prawem działalnością zainteresowały się ukraińskie władze, znalazła się również KPU. Jej przedstawiciele także udzielili wsparcia rosyjskiej agresji w 2014 r. W połowie kwietnia w kontekście pozwów dotyczących delegalizacji RJe i RB minister sprawiedliwości Pawło Petrenko poinformował, że Prokuratura Generalna sprawdza działalność KPU pod kątem przejawów zdrady stanu i separatyzmu (Belous 2014). Miesiąc później z uwagi na inicjatywę dotyczącą zakazu ideologii komunistycznej i KPU minister zauważył, że w sytuacji otrzymania od organów ścigania dowodów wskazujących na popełnienie przez partię komunistyczną przestępstw związanych z naruszeniem integralności terytorialnej państwa i stworzeniem zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego MSU niezwłocznie skieruje stosowne pozwy do sądu (Min'yust… 2014b). Po otrzymaniu od Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) dowodów dotyczących niezgodnej z prawem działalności KPU i jej przedstawicieli 8 lipca 2014 r. MSU wraz z Państwową Rejestracyjną Służbą Ukrainy zwróciło się z wnioskiem do OSA w Kijowie w sprawie zakazu działalności partii. Jak zaznaczył wówczas P. Petrenko, zebrane dowody potwierdzały uczestnictwo przedstawicieli KPU w działaniach, które doprowadziły do okupacji Krymu, a także w działaniach polegających na zapewnieniu dostaw broni i finansowaniu terrorystów na wschodzie kraju oraz uczestniczeniu w organizacji „separatystycznych referendów" w obwodzie ługańskim i donieckim. Ponadto udokumentowane zostały fakty udziału przedstawicieli partii komunistycznej w działaniach zbrojnych przeciwko siłom operacji antyterrorystycznej (Min'yust… 2014c). Droga do delegalizacji tej jeszcze

wówczas siły parlamentarnej okazała się jednak znacznie dłuższa. Komuniści próby zakazu partii traktowali jako niezgodne z prawem, a władzę oskarżali o działania mające na celu polityczne prześladowanie (Yavir 2016, 186).

Istotną rolę w kontekście pozbawienia KPU możliwości uczestniczenia w kolejnych wyborach odegrała przyjęta 9 kwietnia 2015 r. ustawa „O potępieniu komunistycznego i narodowosocjalistycznego (nazistowskiego) reżimu totalitarnego w Ukrainie oraz o zakazie propagowania ich symboliki". Otóż 23 lipca 2015 r. MSU uznało, że statut, nazwa oraz symbolika partii komunistycznej są niezgodne z przepisami powyższej ustawy (Nakaz… 2015). W myśl decyzji ministerstwa KPU i inne partie komunistyczne – KPU(o) oraz KPRS – z dniem 24 lipca 2015 r. nie mogły już być podmiotem procesu wyborczego i tym samym uczestniczyć w wyborach samorządowych, parlamentarnych i prezydenckich (Min'yust… 2015). Wymienione KPU(o) oraz KPRS zakończyły swoją działalność w 2015 r., co było podyktowane orzeczeniem OSA w Kijowie. Dodajmy przy tym, iż w marcu tegoż roku z rejestru partii politycznych wykreślona została Komunistyczna Marksistowsko-Leninowska Partia Ukrainy. Jak zaznacza M. Karmazina, o zakazie działalności poszczególnych partii przesądzić miała nie ich tęsknota za przeszłością, ale udzielenie bezpośredniego poparcia okupacji terytorium Ukrainy przez Rosję oraz charakteryzująca je ukrainofobia (Karmazina 2018, 18-19). W przypadku KPU należy jeszcze podkreślić, iż po początkowym uniemożliwieniu partii udziału w wyborach później nastąpiło zawieszenie jej działalności. Stosowną decyzję w tym zakresie podjął 16 grudnia 2015 r. OSA w Kijowie (Postanova… 2015). Natomiast do ostatecznego rozwiązania tej najbardziej wpływowej partii lewicowej o charakterze prorosyjskim doszło dopiero w warunkach pełnowymiarowej wojny. Właściwą decyzję podjął Ósmy Apelacyjny Sąd Administracyjny (ÓASA) we Lwowie, co nastąpiło 5 lipca 2022 r. Jednocześnie sąd orzekł o przekazaniu majątku partii na rzecz skarbu państwa (Rishennya… 2022a). Tym samym los KPU, która przez długie lata reprezentowała w Ukrainie rosyjskie interesy, został przesądzony.

3. Zmiany w systemie partyjnym Ukrainy w wyniku wyborów parlamentarnych w 2019 r.

Do znacznych zmian w systemie partyjnym Ukrainy – na miarę tych z 2014 r. – doszło w wyniku wyborów parlamentarnych w 2019 r. Klauzulę zaporową pokonało pięć partii politycznych, z których trzy stanowiły nowe formacje, nieposiadające swoich frakcji w RN VIII kadencji. Spośród „partii Majdanu" z powodzeniem rywalizujących w poprzednich wyborach, podczas elekcji w 2019 r. próg wyborczy pokonały już tylko Ojczyzna oraz Europejska Solidarność (JeS), funkcjonująca wcześniej jako Koalicja Petra Poroszenki. Ponadto do parlamentu dostało się jeszcze jedno ugrupowanie centroprawicowe, mianowicie Partia Polityczna „Głos", utwo-

rzona w przeddzień wyborów parlamentarnych przez Swiatosława Wakarczuka. Ugrupowanie, podobnie jak JeS i Ojczyzna, postulowało potrzebę integracji europejskiej i euroatlantyckiej Ukrainy oraz konieczność przeciwdziałania rosyjskiej agresji (Holos…, 2019).

W wyniku wyborów w 2019 r. do RN dostała się, podobnie jak pięć lat wcześniej, tylko jedna partia o charakterze prorosyjskim. Tym razem nie była to jednak OB, ale inna centrowa siła polityczna, mianowicie Platforma Opozycyjna – Na Rzecz Życia (OPZŻ), która to wygrała konkurencję z OB o ten sam w większości prorosyjski elektorat zamieszkujący głównie południowo-wschodnie regiony kraju. Partia opowiedziała się za powrotem do polityki wielowektorowości, pozablokowym statusem państwa, przywróceniem współpracy gospodarczej z Rosją i rezygnacją z polityki wzajemnych sankcji, prowadzeniem bezpośrednich negocjacji z Donieckiem, Ługańskiem i Moskwą oraz przyznaniem Donbasowi autonomii (Peredvyborna… 2019a). OPZŻ, jak zauważa S. Rymarenko, stała się jedyną siłą parlamentarną posiadającą swoją frakcję, która nie rozpatrywała Rosji w kategoriach wroga i agresora, lecz jako państwo odgrywające kluczową rolę w kontekście negocjacji i nastania pokoju (Rymarenko 2019, 72). Dodajmy jeszcze, iż partia poddała krytyce politykę językową oraz wyznaniową państwa, czym demonstrowała swoje przywiązanie do języka rosyjskiego oraz Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej (Patriarchatu Moskiewskiego) – UPC (MP). Biorąc pod uwagę wyniki uzyskane w wyborach przez OPZŻ – 13.05%, ale również przez OB – 3,03% i Partię Szarija – 2,23% (Vybory… 2019), należy zaznaczyć, iż siły prorosyjskie podczas elekcji w 2019 r. zdobyły łącznie 18,31% głosów, a więc o pięć punktów procentowych więcej niż pięć lat wcześniej. Poparcie to jednak było nadal znacznie mniejsze w porównaniu z popularnością partii prorosyjskich w okresie poprzedzającym agresję Rosji przeciwko Ukrainie.

Bezsprzecznie największy sukces podczas wyborów w 2019 r. osiągnęła jednak inna centrowa siła polityczna, mianowicie prezydencka Sługa Narodu (SN), która utworzyła samodzielną większość parlamentarną. W proporcjonalnym segmencie wyborów partia zdobyła rekordowe dla niepodległej Ukrainy 43,16% głosów, które wraz z wynikami uzyskanymi przez poszczególnych kandydatów w okręgach jednomandatowych przełożyło się łącznie na 254 mandaty (Polishchuk 2019). O zwycięstwie SN miał przesądzić sukces odniesiony wcześniej w wyborach prezydenckich przez Wołodymyra Zełenskiego, który podczas kampanii wyborczej, jak zauważa S. Brecharia, nie składając konkretnych obietnic, umożliwił „zdobycie lojalności szerokiego kręgu wyborców, z których każdy postać W. Zełenskiego napełnił swoimi treściami i oczekiwaniami" (Brekharya 2019, 18). Istotną rolę w kontekście zwycięstwa odniesionego w wyborach prezydenckich i parlamentarnych przez W. Zełenskiego i SN odegrało niezadowolenie społeczeństwa z sytuacji w państwie, skłaniające do szukania nowych elit, które byłyby w stanie zamienić starą władzę i spełnić niezrealizowane dotąd oczekiwania (Balaban 2019, 23, 27-28).

Kampania prezydencka oraz parlamentarna w 2019 r., podobnie jak poprzednie kampanie, przebiegały w warunkach rosyjskiej agresji. Dlatego wśród zagadnień, którym poświęcano szczególną uwagę była kwestia zapewnienia bezpieczeństwa państwa, przywrócenia integralności terytorialnej i zapewnienia pokoju. Zresztą kwestię braku pokoju w Ukrainie, co zresztą nie może dziwić, obywatele zaliczali do najistotniejszych problemów (Kononenko 2019, 62). Zwracając uwagę na postulaty głoszone przez zwycięzcę wyborów parlamentarnych, zauważmy, że SN zapowiedziała udzielenie wsparcia inicjatywom prezydenta w zakresie przywrócenia integralności terytorialnej państwa, zapewnienie wydatków na obronność na poziomie 5% PKB i reformę sił zbrojnych odpowiadającą standardom NATO. Zadeklarowała też powstrzymanie odpływu cennego personelu z armii i wprowadzenie systemu szkoleń dla żołnierzy, a także wprowadzenie surowych kar za korupcję i defraudację. SN zapowiedziała również przyjęcie ustaw niezbędnych w kontekście realizacji postanowień umowy stowarzyszeniowej z UE oraz rozszerzenie współpracy z UE i NATO (Peredvyborna… 2019b). Jednocześnie zauważmy, iż SN, tak samo jak i W. Zełenskiego, nie postrzegano od razu jako siły jednoznacznie prozachodniej. Zresztą w programie wyborczym ograniczono się do potrzeby rozszerzenia współpracy z UE i NATO, nie deklarując zaś, czy celem Ukrainy powinno być przystąpienie do powyższych organizacji międzynarodowych. Z czasem partia, podobnie jak i prezydent, zaczęła coraz bardziej akcentować dokonany wybór geopolityczny na rzecz Zachodu (Pietnoczka 2023, 349-351).

Poza pięcioma frakcjami utworzonymi 29 sierpnia 2019 r. przez ugrupowania, które pokonały próg wyborczy, w parlamencie została wówczas także powołana powiązana z oligarchą Ihorem Kołomojskim grupa parlamentarna Na rzecz Przyszłości – ZM (Mazurenko 2019). Natomiast na początku grudnia 2019 r. część deputowanych pozafrakcyjnych utworzyła jeszcze jedną grupę, która otrzymała nazwę Zaufanie. W trakcie trwania IX kadencji doszło do pewnych zmian w układzie sił w RN. Bez wątpienia do najistotniejszych z nich należy zaliczyć słabnącą pozycję SN, co związane było z brakiem konsolidacji frakcji i utworzeniem nieformalnych grup. Dlatego też podczas wielu głosowań SN nie była w stanie zapewnić nawet dwustu głosów. W związku z powyższym istotną rolę zaczęły odgrywać grupy parlamentarne, które w zamian za ustępstwa na ich rzecz zaczęły zapewniać niezbędne głosy podczas poszczególnych głosowań (Bratushchak 2020).

Kolejną istotną zmianą w układzie sił w RN, ściśle związaną przy tym z rozpoczęciem przez Rosję pełnowymiarowej wojny przeciwko Ukrainie, było rozwiązanie 12 maja 2022 r. frakcji OPZŻ, a więc drugiej siły politycznej po wyborach parlamentarnych w 2019 r. i jednocześnie jedynej o charakterze prorosyjskim, która zdołała pokonać próg wyborczy. Frakcja została rozwiązana, gdyż istotnemu zmniejszeniu uległa liczba jej członków. Zauważmy jednak, iż znaczna część deputowanych po opuszczeniu szeregów frakcji i jeszcze przed jej rozwiązaniem powołała do życia 21 kwietnia 2022 r. grupę parlamentarną Platforma na rzecz

Życia i Pokoju – PZŻM (Deputaty… 2022). Natomiast miesiąc później została utworzona jeszcze jedna grupa w RN, a mianowicie Odnowienie Ukrainy, w skład której w większości weszli także byli członkowie frakcji OPZŻ (Korohods'kyy | Steshenko 2022).

4. Delegalizacja partii prorosyjskich w kontekście wojny

Rozwiązanie frakcji OPZŻ w RN poprzedziło szereg działań podjętych przez organy władzy w odpowiedzi na pełnowymiarową wojnę rozpoczętą przez Rosję przeciwko Ukrainie. Należy wskazać m.in. na decyzję Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony (RNBiO) z 18 marca 2022 r. w sprawie zawieszenia działalności partii powiązanych z FR na czas stanu wojennego. Dotyczyła ona oprócz OPZŻ także i innych sił prorosyjskich, mianowicie OB, Partii Szarija, PSPU, SLS, partii „Nasi", Socjalistycznej Partii Ukrainy (SPU), Opozycji Lewicowej (LO), Koalicji Wołodymyra Saldo (BWS), partii „Państwo" oraz „Socjalistów" (Rishennya… 2022b). Dzień później prezydent Ukrainy wydał dekret, którym wprowadził w życie powyższą decyzję, zaś kontrolę nad jej wykonaniem powierzył sekretarzowi RNBiO.

Swój krytyczny stosunek wobec kontynuowania działalności przez partie prorosyjskie w kontekście pełnowymiarowej wojny wyraziła również RN. Otóż 3 maja 2022 r. parlament zdecydował w sprawie zakazu działalności powyższych partii w Ukrainie. Za przyjęciem projektu ustawy „O wprowadzeniu zmian do niektórych aktów prawnych Ukrainy w zakresie zakazu partii politycznych" nr 7172-1 opowiedziało się 330 deputowanych (Tyshchenko 2022). Projekt został przyjęty bez głosu sprzeciwu i tylko dwóch głosach wstrzymujących się. Znalazł poparcie wszystkich frakcji, mianowicie SN, JeS, Ojczyzny i Głosu, a także dwóch grup parlamentarnych – ZM i Zaufania. Warto również zaznaczyć, że za przyjęciem ustawy opowiedziała się niemal połowa deputowanych z nowo utworzonej grupy PZŻM, a także ponad jedna trzecia deputowanych pozafrakcyjnych (Poimenne… 2022). W myśl zapisów ustawy przewidziana została delegalizacja partii, których celom programowym lub też działalności przyświeca: uzasadnianie lub zaprzeczanie zbrojnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie, przedstawianie tejże agresji jako wojny domowej, zaprzeczanie okupacji części ukraińskiego terytorium, gloryfikacja i usprawiedliwianie działań osób, które przeprowadziły lub też prowadzą zbrojną agresję przeciwko Ukrainie, w tym poprzez określanie ich mianem „powstańców" czy też „milicji" (Zakon… 2002). Przepisy ustawy znalazły również aprobatę prezydenta, który podpisał ją 14 maja 2022 r.

W kolejnych dwóch miesiącach poszczególne partie prorosyjskie były delegalizowane przez sąd, a mianowicie ÓASA we Lwowie, który w okresie od 8 czerwca do 12 lipca 2022 r. podjął decyzje w sprawie zakazu działalności aż szesnastu partii politycznych. Jako pierwsza z nich na wniosek ministra sprawiedliwości została

zdelegalizowana Koalicja Opozycyjna, co nastąpiło 8 czerwca 2022 r. W tym samym miesiącu taki sam los spotkał jeszcze „Socjalistów", partię „Sprawiedliwości i Rozwoju" (STR), partię „Nasi", „Państwo", BWS, SPU, LO, Partię Szarija, SLS, OPZŻ, PSPU oraz Ruś Jedyną, która w latach 2005-2008 nosiła nazwę Partia Polityki Putina. Natomiast w lipcu 2022 r. zdelegalizowane zostały kolejne trzy partie – Szczęśliwa Ukraina (SzU), KPU i RPU (m-l) (Karmazina 2023, 208-212). Z wnioskiem w sprawie delegalizacji prorosyjskich partii politycznych występowało MSU oraz SBU, przy czym podstawą w przypadku większości partii służyła decyzja RNBiO w sprawie zawieszenia ich działalności, natomiast w przypadku STR, Rusi Jedynej, SzU, RPU (m-l) i KPU – zakończenie spraw sądowych wszczętych przed rozpoczęciem przez Rosję pełnowymiarowej wojny (Yak l'vivs'kyy… 2022).

Siedem z wymienionych szesnastu partii skorzystało z możliwości odwołania się od wyroku do Sądu Najwyższego Ukrainy (SNU), a mianowicie „Socjaliści", SPU, Partia Szarija, SLS, OPZŻ, PSPU i SzU. Jednak następnie Kasacyjny Sąd Administracyjny SNU oddalał kolejno apelacje poszczególnych partii od wyroku pierwszej instancji, w związku z czym następowała ich ostateczna delegalizacja. Takie uchwały już we wrześniu 2022 r. zostały przyjęte w odpowiedzi na apelacje pięciu partii, w tym Partii Szarija oraz OPZŻ. Chociaż rok 2022 był tym szczególnym rokiem w kontekście zakazu działalności partii prorosyjskich, to jednak należy zauważyć, iż w następnych latach ÓASA we Lwowie zdelegalizował również i inne siły polityczne. W lutym 2023 r. na wniosek ministerstwa sprawiedliwości została zakazana działalność Partii Regionów, a więc najbardziej wpływowej przez szereg lat prorosyjskiej siły politycznej w Ukrainie, w czerwcu 2024 r. Naszego Kraju, w październiku 2024 r. Partii Słowiańskiej, zaś w listopadzie 2024 r. partii „Sława" (Sud… 2024).

5. Poparcie dla partii politycznych w świetle badań opinii publicznej

Wraz z rozpoczęciem pełnowymiarowej wojny początkowo znacznie wrosło wśród ukraińskiego społeczeństwa poparcie dla prezydenta W. Zełenskiego i partii SN. Jednak stosunkowo szybko badania opinii publicznej zaczęły wskazywać, iż Ukraińcy są gotowi udzielić znacznego poparcia w wyborach innym siłom politycznym. W styczniu 2023 r. większą popularnością w porównaniu z partią władzy cieszyła się już hipotetyczna partia wolontariusza Serhija Prytuły (Mayboroda 2023, 26). W kontekście polityzacji aktywnych grup społecznych, oprócz ruchu wolontariuszy, wskazuje się także na formacje, które reprezentowałyby weteranów wojny rosyjsko-ukraińskiej, stanowiących znaczny odsetek społeczeństwa. Zaznaczmy przy tym, iż spośród różnego rodzaju instytucji największym poparciem wśród Ukraińców cieszą się Siły Zbrojne Ukrainy – SZU (Shayhorods'kyy 2023, 72).

Rozważając kwestię pojawienia się ewentualnych znaczących sił politycznych, warto zwrócić uwagę na sondaże opinii publicznej dotyczące wyborów prezydenckich. Jak pokazały wyniki elekcji w 2014 r. i 2019 r., partie proprezydenckie mogły być niejako pewne dobrego czy też, jak w drugim przypadku, bardzo dobrego rezultatu wyborczego. Takie badania na przełomie lutego i marca 2024 r. przeprowadził ośrodek socjologiczny Centrum Badań Społecznych i Marketingowych „Socis". Wedle uzyskanych wyników w przypadku przeprowadzenia wyborów prezydenckich największym poparciem cieszyłby się ówczesny głównodowodzący SZU gen. Wałerij Załużny, który w pierwszej turze uzyskałby 41,4% głosów. Urzędujący prezydent W. Zełenski mógłby zaś liczyć na poparcie 23,7% głosujących. W przypadku pozostałych kandydatów procent chętnych do oddania na nich głosu był znacznie niższy. Były prezydent P. Poroszenko mógłby liczyć na poparcie rzędu 6,4%, były przewodniczący parlamentu Dmytro Razumkow na 5,6%, zaś S. Prytuła na 4,1% głosów. W drugiej turze wyborów zwycięsko z rywalizacji o najwyższy urząd w państwie również wyszedłby W. Załużny, który zdobyłby 67,7% głosów, przy 32,5% oddanych na ubiegającego się o reelekcję W. Zełenskiego (Socis 2024).

Wyniki sondażu przeprowadzonego przez powyższy ośrodek badań socjologicznych wskazały, że w ślad za sukcesem W. Załużnego w wyborach prezydenckich poszłaby jego partia w wyborach parlamentarnych, która mogłaby liczyć na poparcie aż 46,4% wyborców. Formacja W. Zełenskiego uzyskałaby 21,1% głosów, P. Poroszenki – 7,5%, S. Prytuły – 7%, zaś D. Razumkowa – 6,8%. Poniżej progu wyborczego miałaby się zaś znaleźć siła polityczna J. Tymoszenko, na którą oddałoby głos 3,6% wyborców (Socis 2024).

Podsumowanie

Podsumowując, należy podkreślić, iż system partyjny w okresie przypadającym na rosyjską agresję wobec Ukrainy uległ znacznym przeobrażeniom. W pierwszej kolejności trzeba zaznaczyć, iż przestały w nim pełnić jakąkolwiek rolę PR oraz KPU, a więc dwie najbardziej znaczące siły prorosyjskie na ukraińskiej scenie politycznej do 2014 r. Rozpoczęcie przez Rosję w tymże roku wojny hybrydowej przeciwko Ukrainie bezsprzecznie przełożyło się na spadek popularności ugrupowań prorosyjskich nad Dnieprem, ale jednocześnie warto zaznaczyć, iż dwa z nich – OB i OPZŹ – zdołały pokonać próg wyborczy, odpowiednio podczas elekcji parlamentarnej w 2014 i 2019 r. Podjęcie współpracy przez przedstawicieli szeregu partii politycznych z Rosją, usprawiedliwianie oraz zaprzeczanie rosyjskiej agresji skutkowało zakazem działalności poszczególnych ugrupowań. Proces delegalizacji prorosyjskich sił politycznych przybrał na sile w odpowiedzi na pełnowymiarową wojnę rozpoczętą w 2022 r. Łącznie w latach 2014-2024 zdelegalizowanych zostało ponad dwadzieścia partii politycznych, a wśród nich znalazły się ugrupowania

posiadające status partii parlamentarnych na poszczególnych etapach niepodległości – PR, KPU, SPU, PSPU, OB, OPZŻ. Przy tym dwie ostatnie zajmowały istotne miejsce w ukraińskim systemie partyjnym w czasie już przypadającym na lata wojny hybrydowej prowadzonej przez Rosję przeciwko Ukrainie.

Scenę polityczną Ukrainy po rozpoczęciu rosyjskiej agresji zdominowały prozachodnie partie polityczne, opowiadające się za integracją europejską i euroatlantycką Ukrainy. Tak było w przypadku wyborów parlamentarnych w 2014 r., jak również i w 2019 r., aczkolwiek SN początkowo nie podkreślała, że jest zwolennikiem członkostwa Ukrainy w UE i NATO. W sytuacji przeprowadzenia przyszłych wyborów parlamentarnych (pytaniem otwartym pozostaje, kiedy będą mogły się odbyć) należy zakładać, iż ponownie to partie prozachodnie będą zajmowały dominujące miejsce w systemie partyjnym Ukrainy. Nie można jednak wykluczyć, iż do parlamentu wejdą także przedstawiciele partii o charakterze prorosyjskim. Taka formacja będzie mogła akcentować np. potrzebę „ochrony" języka rosyjskiego, UPC (MP) czy też rosyjskiej i radzieckiej spuścizny kulturowo-historycznej. Należy jednocześnie zaznaczyć, że badania opinii publicznej przeprowadzone w okresie pełnowymiarowej wojny wskazują, iż w wyniku przyszłych wyborów parlamentarnych system partyjny Ukrainy ulegnie kolejnemu znacznemu przeobrażeniu. Wśród ugrupowań, które będą mogły odgrywać największą rolę na ukraińskiej scenie politycznej, wymienia się te wywodzące się ze środowiska byłych żołnierzy oraz wolontariuszy.

Bibliografia

Balaban, R. V. (2019), Krayina v ochikuvanni novoyi elity, [in:] Mayboroda, O. M. (ed.), Vyborchyy protses 2019 roku v Ukrayini u svitli suspil'nykh ochikuvan'. Kyyiv, 19-35. [Балабан, Р. В. (2019), Країна в очікуванні нової еліти, [in:] Майборода, О. М. (ред.), Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ, 19-35.]

Belous, A. (2014), Min'yust maye namir cherez sud zaboronyty partiyi „Rosiys'kyy blok" i „Rus'ka yednist'", [Белоус, А. (2014), Мін'юст має намір через суд заборонити партії „Російський блок" і „Руська єдність",] [in:] https://zn.ua/ukr/POLITICS/min-yust-maye-namir-cherez-sud-zaboroniti-partiyi-rosiyskiy-blok-i-ruska-yednist-141726_.html (accessed: 10.09.2024).

Bratushchak, O. (2020), „Za maybutnye" Kolomoys'koho. Yak Zelens'koho prymushuyut' do „shlyubnoyi uhody" z oliharkhom, [Братущак, О. (2020), „За майбутнє" Коломойського. Як Зеленського примушують до «шлюбної угоди» з олігархом,] [in:] https://hromadske.ua/posts/za-majbutnye-kolomojskogo-yak-zelenskogo-primushuyut-do-shlyubnoyi-ugodi-z-oligarhom (accessed: 21.09.2024).

Brekharya, S. H. (2019), Priorytetni interesy i potreby naselennya u rik vyboriv, [in:] Mayboroda, O. M. (ed.), Vyborchyy protses 2019 roku v Ukrayini u svitli suspil'nykh ochikuvan'. Kyyiv, 7-18. [Брехаря, С. Г. (2019), Пріоритетні інтереси і потреби населення у рік виборів, [in:] Майборода О. М. (ред.), Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ, 7-18.]

Deputats'ki… (2014), Deputats'ki fraktsiyi i hrupy VII sklykannya (2012-2014), [Депутатські фракції і групи VII скликання (2012–2014),] [in:] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_fractions?skl=8 (accessed: 6.09.2024).

Deputaty… (2022), Deputaty OPZZH stvoryly v Radi novu hrupu, [Депутати ОПЗЖ створили в Раді нову групу,] [in:] https://zn.ua/ukr/POLITICS/deputati-opzzh-stvorili-v-radi-novu-hrupu.html (accessed: 14.09.2024).

Holos… (2019), Holos zmin. Politychna prohramapartiyi „Holos", [Голос змін. Політична програма партії „Голос",] [in:] https://goloszmin.org/program (accessed: 23.06.2020).

Karmazina, M. (2018), Politychni partiyi v Ukrayini 2014-2017 rr. Kyyiv. [Кармазіна, М. (2018), Політичні партії в Україні 2014-2017 рр. Київ.]

Karmazina, M. (2020), Trydtsyat' rokiv ukrayins'koyi bahatopartiynosti kinets' 1990 – pochatok 2020 rr.). Kyyiv. [Кармазіна, М. (2020), Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 – початок 2020 рр.). Київ.]

Karmazina, M. (2023), Ukrayins'ka bahatopartiynist': problemy ideolohichnoyi strokatosti ta instytutsiynoyi spromozhnosti, [in:] Zelen'ko, H. I. (ed.), Politychna systema Ukrayiny: Konstytutsiyna model' ta politychni praktyky. Kyyiv, 179-219. [Кармазіна, М. (2023), Українська багатопартійність: проблеми ідеологічної строкатості та інституційної спроможності, [in:] Зеленько, Г. І. (ред.), Політична система України: Конституційна модель та політичні практики. Київ, 179-219.]

Kononenko, N. V. (2019), Natsional'na perspektyva u prohramakh kandydativ na post Prezydenta Ukrayiny, [in:] Mayboroda, O. M. (ed.), Vyborchyy protses 2019 roku v Ukrayini u svitli suspil'nykh ochikuvan'. Kyyiv, 36-67]. Кононенко, Н. В. (2019), Національна перспектива у програмах кандидатів на пост Президента України, [in:] Майборода О. М. (ред.), Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ, 36-67.]

Korohods'kyy, Yu. | Steshenko, A. (2022), U Radi stvoryly novu deputats'ku hrupu „Vidnovlennya Ukrayiny", [Корогодський, Ю. | Стешенко, А. (2022), У Раді створили нову депутатську групу „Відновлення України",] [in:] https://lb.ua/news/2022/05/22/517619_radi_stvorili_novu_deputatsku.html (accessed: 14.09.2024).

Matola, V. (2013), V Ukrayini zareyestrovano 14 prorosiys'kykh partiy, [Матола, В. (2013), В Україні зареєстровано 14 проросійських партій,] [in:] https://tyzhden.ua/v-ukraini-zareiestrovano-14-prorosijskykh-partij/ (accessed: 10.09.2024).

Mayboroda, O. (2023), Struktura politychnoho polya – oznaky novykh liniy rozmezhuvannya, [in:] Politychna bezpeka Ukrayiny: problemy politychnoho i derzhavnoho pravlinnya. Prohnozna otsinka, mekhanizmy zabezpechennya: analitychna zapyska. Kyyiv, 19-27. [Майборода, О. (2023), Структура політичного поля – ознаки нових ліній розмежування, [in:] Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення: аналітична записка. Київ, 19-27.]

Mazurenko, A. (2019), U Radi stvoryly 5 fraktsiy i deputats'ku hrupu. Spysok kerivnykiv, [Мазуренко, А. (2019), У Раді створили 5 фракцій і депутатську групу. Список керівників,] [in:] https://www.pravda.com.ua/news/2019/08/29/7224755/ (accessed: 11.09.2024).

Min`yust… (2014a), Min`yust: Partiyu „Rus'kyy blok" zaboroneno, [Мін`юст: Партію „Руський блок" заборонено,] [in:] https://www.kmu.gov.ua/news/247295855 (accessed: 10.09.2024).

Min'yust… (2014b), Min'yust hotovyy sudytysya za zaboronu KPU, ale khoche bachyty dokazy zlochynu, [Мін'юст готовий судитися за заборону КПУ, але хоче бачити докази злочину,] [in:] https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/14/7025336/ (accessed: 16.09.2024).

Min'yust… (2014c), Min'yust prynis do sudu 120 storinok dokaziv provyny KPU, [Мін'юст приніс до суду 120 сторінок доказів провини КПУ,] [in:] https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/8/7031332/ (accessed: 16.09.2024).

Min'yust… (2015), Min'yust zaboronyv KPU braty uchast' u vyborakh, [Мін'юст заборонив КПУ брати участь у виборах,] [in:] https://www.unian.ua/politics/1104539-minyust-zaboroniv-kpu-brati-uchast-u-viborah.html (accessed: 16.09.2024).

Nakaz… (2015), Nakaz Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny № 1312/5 Pro zatverdzhennya Pravovoho vysnovku Komisiyi z pytan' dotrymannya Zakonu Ukrayiny „Pro zasudzhennya komunistychnoho

ta natsional-sotsialistychnoho (natsysts'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhn'oyi symvoliky" vid 23 lypnya 2015 r., [Наказ Міністерства юстиції України № 1312/5 Про затвердження Правового висновку Комісії з питань дотримання Закону України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" від 23 липня 2015 р.,] [in:] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1312323-15#Text (accessed: 16.09.2024).

Peredvyborna… (2014), Peredvyborna prohrama politychnoyi partiyi „Opozytsiynyy blok", [Передвиборна програма політичної партії „Опозиційний блок",] [in:] http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?PT001F01=910&pf7171=199 (accessed: 15.10.2014).

Peredvyborna… (2019b), Peredvyborna prohrama politychnoyi partiyi „Sluha narodu", [Передвиборна програма політичної партії „Слуга народу",] [in:] https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html (accessed: 12.06.2020)

Peredvyborna…, (2019a), Peredvyborna prohrama Politychnoyi partiyi „Opozytsiyna platforma – za zhyttya" „Myr! Vidpovidal'nist'! Turbota!", [Передвиборна програма Політичної партії „Опозиційна платформа – за життя" „Мир! Відповідальність! Турбота!",] [in:] https://www.cvk.gov.ua/pls/ vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=393.html (accessed: 11.02.2021).

Pietnoczka, P. (2014), Elekcja parlamentarna 2012 roku na Ukrainie, [w:] Przegląd Wschodnioeuropejski V/1, 91-110.

Pietnoczka, P. (2015), Ukraińska scena polityczna w przededniu przedterminowych wyborów parlamentarnych 2014 r., [w:] Ambroziak, T. | Czwołek, A. | Gajewski, S. | Nowak-Paralusz, M. (red.), Solidarność a demokracja. 25 lat transformacji postkomunistycznej. Toruń, 154-174.

Pietnoczka, P. (2023), Ukraińskie partie polityczne wobec polityki zagranicznej Ukrainy (1991--2019). Poznań.

Poimenne… (2022), Poimenne holosuvannya pro proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zaborony politychnykh partiy (№7172-1) – u druhomu chytanni ta v tsilomu 03.05.2022, [Поіменне голосування про проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій (№7172-1) – у другому читанні та в цілому 03.05.2022,] [in:] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=19541 (accessed: 14.09.2024).

Polishchuk, O. (2019), Verkhovna Rada 9-hosklykannya: molodi ta zavzyati, [Поліщук, О. (2019), Верховна Рада 9-го скликання: молоді та завзяті,] [in:] https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2769623-verhovna-rada-9go-sklikanna-vjo-do-roboti.html (accessed: 16.09.2024).

Postanova… (2015), Postanova Okruzhnoho administratyvnoho sudu mista Kyyeva vid 16 hrudnya 2015 r., sprava No 826/15408/15, [Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 16 грудня 2015 р., справа № 826/15408/15,] [in:] https://reyestr.court.gov.ua/Review/54392066 (accessed: 16.09.2024).

Rezul'taty… (2014), Rezul'taty holosuvannya po Ukrayini. Pozacherhovi vybory Prezydenta Ukrayiny 25.05.2014, [Результати голосування по Україні. Позачергові вибори Президента України 25.05.2014,] [in:] http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001 (accessed: 26.09.2014).

Rishennya… (2022a), Rishennya Vos'moho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu vid 05 lypnya 2022 r., sprava No 26/9751/14, [Рішення Восьмого апеляційного адміністративного суду від 05 липня 2022 року, справа № 826/9751/14,] [in:] https://reyestr.court.gov.ua/Review/105109793 (accessed: 16.09.2024).

Rishennya… (2022b), Rishennya Rady Natsional'noyi Bezpeky i Oborony Shchodo pryzupynennya diyal'nosti okremykh politychnykh partiy vid 18 bereznya 2022 r., [Рішення Ради Національної Безпеки і Оборони Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій від 18 березня 2022 р.,] [in:] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-22#Text (accessed: 26.10.2024).

Rymarenko, S. Yu. (2019), Kontseptsiyi natsional'noho rozvytku u prohramakh uchasnykiv parlaments'kykh vyboriv v Ukrayini, [in:] Mayboroda, O. M. (eds.), Vyborchyy protses 2019 roku v Ukrayini u svitli suspil'nykh ochikuvan'. Kyyiv, 68-82. [Римаренко, С. Ю. (2019), Концепції

національного розвитку у програмах учасників парламентських виборів в Україні, [in:] Майборода, О. М. (ред.), Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ, 68-82.]

Shayhorods'kyy, Yu. (2023), Suspil'na konsolidatsiya v umovakh viyny: vnutrishn'opolitychni vyklyky ta vidpovidal'nist' elit, [in:] Shayhorods'kyy, Yu. (eds.), Ukrayins'kyy sotsium: polityko-psykholohichnyy vymir zminy pokolin'. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kyyiv, 15 hrud. 2023 roku. Kyyiv-Nizhyn, 67-82. [Шайгородський, Ю. (2023), Суспільна консолідація в умовах війни: внутрішньополітичні виклики та відповідальність еліт, [in:] Шайгородський, Ю. (ред.), Український соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 груд. 2023 року. Київ-Ніжин 2023, 67-82.]

Socis (2024), Zahal'na sytuatsiya v Ukrayini, [Socis (2024), Загальна ситуація в Україні,] [in:] https://socis.kiev.ua/ua/2024-03-05/ (accessed: 28.10.2024).

Sud… (2024), Sud zaboronyv politychnu partiyu „Slava" – vsi aktyvy peredaly derzhavi, [Суд заборонив політичну партію „Слава" – всі активи передали державі,] [in:] https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3929598-sud-zaboroniv-politicnu-partiu-slava-vsi-aktivi-peredali-derzavi.html (accessed: 5.12.2024).

Tyshchenko, K. (2022), VR ostatochno zaboronyla diyal'nist' prorosiys'kykh partiy, [Тищенко, К. (2022), ВР остаточно заборонила діяльність проросійських партій,] [in:] https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343743/ (accessed: 12.09.2024).

U Verkhovniy… (2014), U Verkhovniy Radi Ukrayiny utvoreno koalitsiyu „Yevropeys'kyy vybir", [У Верховній Раді України утворено коаліцію „Європейський вибір",] [in:] https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/88617.html (accessed: 6.09.2024).

Vidomosti… (2014), Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv po zahal'noderzhavnomu bahatomandatnomu vyborchomu okruchu, [Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу,] [in:] http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910 (accessed: 08.07.2015).

Vybory… (2019), Vybory narodnykh deputativ Ukrayiny, [Вибори народних депутатів України,] [in:] https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html (accessed: 12 VI 2020].

Yak l'vivs'kyy… (2022), Yak l'vivs'kyy sud zaboronyav prorosiys'ki politychni partiyi. Analiz 16 sudovykh protsesiv, [Як львівський суд заборонив проросійські політичні партії. Аналіз 16 судових процесів,] [in:] https://www.oporaua.org/vybory/iak-lvivskii-sud-zaboroniav-prorosiiski-politichni-partiyi-analiz-16-sudovikh-protsesiv-24260 (accessed: 26.10.2024).

Yavir, V. A. (2016), Dyskredytatsiya komunistychnoyi ideolohiyi v Ukrayini, [in:] Kresina, I. O. (eds.), Politychni partiyi i vybory v Ukrayini. Materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu za uchastyu ukrayins'kykh i pol's'kykh naukovtsiv (Kyyiv, 26 chervnya 2015 r.). Kyyiv, 182-188. [Явір, В. А. (2016), Дискредитація комуністичної ідеології в Україні, [in:] Кресіна, І. О. (ред.), Політичні партії і вибори в Україні. Матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.). Київ, 182-188.]

Zakon… (2002), Zakon Ukrayiny Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zaborony politychnykh partiy vid 3 travnya 2022 r., dokument 2243-IX, [Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій від 3 травня 2022 р., документ 2243-IX,] [in:] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#Text (accessed: 14.09.2024).

Zhyty… (2014), Zhyty po-novomu! Peredvyborna prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrayiny Petra Poroshenka. [Жити по-новому! Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Петра Порошенка], [in:] http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001 (accessed: 09.09.2015).